

UOT 911. 52

ALTIĞAC MİLLİ PARKININ LANDŞAFTI

T.O.İBRAHİMOV, M.Ə.ZEYNALOVA

Bakı Dövlət Universiteti

maya.zeynall55@mail.ru

Məqalə Altıağac Milli Parkının təbii landşaftlarının tədqiqinə həsr olunmuşdur. Milli Parkın irimiqyaslı landşaft xəritəsi tərtib olunmuşdur.

Açar sözlər: milli park, relyef, geoloji struktur, landşaft kompleksi, torpaq-bitki örtüyü, kolluq, çöl və meşə kompleksi.

Altıağac Milli Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə 2004-cü il 31 avqust tarixində Xızı və Siyəzən rayonlarının inzibati ərazilərində yaradılmışdır. Əvvəllər Azərbaycan hökumətinin 2 mart 1990-cı il tarixli qərarı ilə dövlət meşə fondu hesabına Altıağac Dövlət Təbiət Qoruğu yaradılmışdır. Altıağac qoruğu Xızı rayonu ərazisində 4438 ha sahədə təşkil edilmişdir. Sonralar Altıağac Milli Parkı Altıağac Dövlət Təbiət Qoruğu bazasında və ona qonşu olan ərazilər hesabına 11035 ha sahədə yaradılmışdır.

Milli Parkın yaradılmasında əsas məqsəd Böyük Qafqazın cənub-şərq yamaclarının, təbii landşaft komplekslərinin qorunub saxlanması, bərpası, eroziya proseslərinin qarşısının alınması və bu zonada bitki və heyvan növlərinin, bir sözlə biosenozun qorunması və bərpasıdır.

Relyef formaları ilə əlaqədar yamacların baxarlığı da landşaftların formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Orta və yüksək dağlıqda bu amillik təsiri ilə yaranan müxtəliflik daha aydın nəzərə çarpır.

Landşaft xəritəsinin tərtibi zamanı başlıca olaraq N.Ş.Şirinov, M.Ə.Süleymanov (1964), M.A.Müseiyov, M.Ə.Süleymanov (1966), X.İ.Ömərova (1966), M.A.Müseiyov (1981), M.M.Əlirzayev (1981), M.A.Müseiyov və başqaları (1975), A.A.Mikayılov (1983), S.A.Əlibəyov (1985) və s. müəlliflərin tədqiq olunan əraziyə dair yazdıqları əsərlərdən istifadə edilmişdir.

Ərazinin landşaft tipləri və yarım tipləri haqqında daha düzgün təsəvvür yaratmaq üçün bir sıra səciyyəvi komplekslərin təsvirinin verilməsini vacib hesab edirik.

Tədqiqat zamanı Altıağac Milli Parkının ərazisində 4 landşaft kompleksi (tipi) ayırmışdıq. Bunlar alçaq dağlığın quru çöl və kolluqları, alçaq dağlığın meşə kompleksi, orta dağlığın meşə kompleksi və həmçinin orta və qismən yüksək dağlığın fıstıq-palıd meşələri kompleksidir.

Geoloji, geomorfoloji, relyef, torpaq-bitki örtüyünün müxtəlifliyini nəzərə alıb, göstərilən landşaft kompleksləri daxilində bir neçə landşaft növləri ayırmışdıq.

I. Alçaq dağlığın quru çöl və kolluqları kompleksi

Bu tip landşaftlar dağarası düzənliklərdə, yaylalarda, dağətəyi düzənliklərdə və dağların yamaclarında geniş yayılmışdır.

Ərazidə çöl kompleksinin müxtəlif şəraitə malik olması burada 3 yarım tipin ayrılmasına imkan verir: alçaq dağlığın humid çölləri, alçaq dağlığın quru çölləri və alçaq dağlığın kserofit kolluğu quru çölləri.

a) Alçaq dağlığın humid çölləri

Parçalanmış yaylada, qaramtil və meşədən sonrakı bərkimiş tünd şabalıdı torpaqlar üzərində yayılmış ağ ot, şırımtıl total və taxıllı-müxtəlif otlu humid çöllər.

Bu kompleks Bulanlıq çayından şərqdə, Altıağac qəsəbəsi ilə Vərdağ kəndli arasındakı sinklinal yaylanı və Dübrar dağ massivinin nisbətən alçaq şərq yamacını əhatə edir. Əsasən 400-450 m hündürlüyə malik sahələrdə yayılmışdır. Bulanlıq çayın sağ sahillərində isə 750-810 m yüksəkliyə çatan Yed-dibulaq monoklinal tirəsində də bu kompleks geniş ərazi tutur.

b) Alçaq dağlığın kserofit kolluqlu quru çölləri

Bu landşaft yarım tipi təqdid olunan ərazidə Xələc silsiləsinin əsasən cənub baxarlı yamaclarını əhatə edir. Parçalanmış yamaclarda, tam inkişaf etmiş dağ qəhvəyi torpaqlar üzərində yayılmış qarətikan, nar kolları və seyrək taxıl bitkilərindən ibarət quru çöllər inkişaf etmişdir.

Bu landşaft növü Xələc tirəsinin, cənub yamaclarını və qismən də dağ yamaclarını əhatə edir. Bu kompleks dördüncü dövrün kontinental çağılardaşları, gilləri və konqlomeratları üzərində formalaşmışdır. Yamaclar əsasən seyrək kserofit kolluqlarla quru çöl bitkilərinin qatışığından ibarət formasiyalarla örtülmüşdür.

Bitki-torpaq müxtəlifliyini və digər xüsusiyyətləri nəzərə alıb bu landşaft kompleksi daxilində 8 landşaft növü ayırmışdıq (1-8).

I. Zəif parçalanmış alçaq dağlığın yayla və çökəkliklərində şabalıdı və tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ağot, yovşan-ağot və daşlayan; 2. Dağlıq-təpəlik, tirə və yaylaların tünd-şabalıdı və meşədən sonrakı qəhvəyi dağ torpaqlarında çöl bitkiləri və şivlək; 3. Parçalanmış alçaq dağ və yaylanın tünd şabalıdı və meşədən sonrakı boz-qəhvəyi dağ torpaqlarında kolluqlar (palıdın üstün olduğu, qarətikan və Pallas murdarçası ilə); 4. Alçaq dağ və yaylaların qəhvəyi meşə və meşədən sonrakı qəhvəyi dağ torpaqlarında çöl bitkiləri ilə birlikdə palıd, palıd-vələs meşə və kolluqlar; 5. Parçalanmış alçaq dağlığın dik

yamaclarının boz-qəhvəyi, şabalıdı torpaqlarında qaratikan kolluğu və otlar; 6. Alçaq dağlığın və parçalanmış yaylanın tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ot, yovşan ağ-ot; 7. Zəif parçalanmış alçaq dağlığın yayla və çökəkliklərində şabalıdı və tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ağ ot, yovşan-ağot və daşdayan; 8. Zəif parçalanmış yaylanın meşədən sonrakı qəhvəyi və qaratorpağa bənzər torpaqlarında ağ ot-daşlayan;

II. Alçaq dağlığın meşə kompleksi

Enliyarpaqlı meşə kompleksinin inkişafı əsasən ərazinin geomorfoloji, orografik quruluşu və iqlim şəraitindən asılıdır. Zəif parçalanmış yamaclarda qəhvəyi dağ-meşə və qonur meşə torpaqları üzərində yayılmış palıd, palıd dəmirqara meşələri. Bu landşaft növü Milli Parkın 600 m-dək yüksəkdə olan hissələrini, Ata çayla Güneyqışlaq kəndi arasında, eyni ilə həmin yüksəklikdə olan sahələri, kiçik yaylanın şimal-qərbinə əhatə edir.

Burada əsasən alçaq boylu (4-5 m) palıd və palıd-dəmirqara meşələri üstünlük təşkil edir. Başlıca ağac növləri gürcü palıdı, dəmirqara, ağcaqayın, dovşan alması, sarağan, armud və s.-dən ibarətdir. Yamacların aşağı hissələrində meşə tədricən qaratikan, itburnu, böyütkən kolları ilə əvəz olunur. Ot örtüyü kifayət qədər sıx və müxtəlif olub, qarayonca, çiyələk, çoban toxmağı, qatır otu və s. təşkil olunmuşdur.

Meşə və ot örtüyü altında dağqəhvəyi torpaqlar formalaşmışdır (humusun miqdarı 3-5%). Yamacların aşağı hissələrindəki meşələr yaşayış məntəqələrinə yaxın olduğundan intensiv surətdə qırılmış və onların yerini hazırda sıx kolluqlar tutmuşdur.

Bu landşaft kompleksi daxilində 8 landşaft növü ayırmışıq. (9-16). 9. Orta parçalanmış qərb yamaclarda, qonur-dağ meşə torpaqlarda vələs, palıd, qismən fıstıq; 10. Orta dərəcədə parçalanmış cənub, cənub-şərq yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqlarda vələs, zoğal, palıd; 11. İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqları üzərində vələs, palıd. 12. Zəif parçalanmış terraslarda allüvial meşə torpaqlarda qovax, vələs, söyüd, palıd; 13. Orta parçalanmış cənub, cənub-şərq yamaclarda qonur – dağ-meşə torpaqlarda qaratikan, yemişan, palıd; 14. İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqlarda palıd, vələs, qovax; 15. İntensiv parçalanmış şərq yamacların qayalıqlarında vələs, palıd; 16. İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda yuyulmuş qonur –dağ-meşə torpaqlarda palıd, toz-ağacı

III. Orta dağlığın meşə kompleksi

Orta dağlığın palıdlı-fıstıqlı meşələri 1100-1200 m-ə qədər olan sahələrdə yayılır. Bundan yüksəkdə palıd meşələri fıstıqla, fıstıq-vələs qarışığı olan meşələrlə əvəz olunur. Tədqiq olunan ərazinin fıstıqlı, fıstıqlı-vələsli orta dağ meşələri müxtəlif dərəcədə podzollaşmış dağ-meşə qonur, dağ-meşə qəhvəyi-qonur torpaqlarında təxminən 1000-1800 m yüksəkliklərdə ifrat rütubətlənmə şəraitində formalaşmışdır. Bu meşələr Altıağac MP-da geniş sahələr tutur.

Geoloji strukturu, geomorfoloji torpaq və bitki örtüyünün müxtəlifliyini nəzərə alıb bu landşaft kompleksi daxilində aşağıdakı landşaft növlərini ayır-

mışıq. 17. Zəif parçalanmış yastı çökəklərdə meşədən sonrakı dağ qara torpaqlarda yonca, çiyələk otu və seyrək vələs; 18. Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlarında seyrək vələs, fıstıq; 19. Zəif parçalanmış terraslar üzərində allüvial meşə torpaqlarında qovax, qarağac, vələs; 20. İntensiv parçalanmış qərb yamaclarda, qonur dağ-meşə torpaqlarda vələs-fıstıq; 21. Orta parçalanmış cənub qərb yamacda qonur-meşə torpaqlarda vələs, ağcaqayın, fıstıq; 22. Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqlarda vələs, palıd, fıstıq; 23. Zəif parçalanmış yamacların allüvial çəmən meşə torpaqlarında vələs, söyüd; 24. İntensiv parçalanmış şimal-qərb yamaclarda qonur meşə torpaqlarda vələs, fıstıq; 25. Orta parçalanmış şimal yamaclarda qonur meşə torpaqlarda vələs, tozağacı; 26. Orta parçalanmış şimal-qərb yamaclarda, qonur meşə torpaqlarda vələs, fıstıq.

IV. Orta və qismən yüksək dağlıq fıstıq-palıd meşə kompleksi

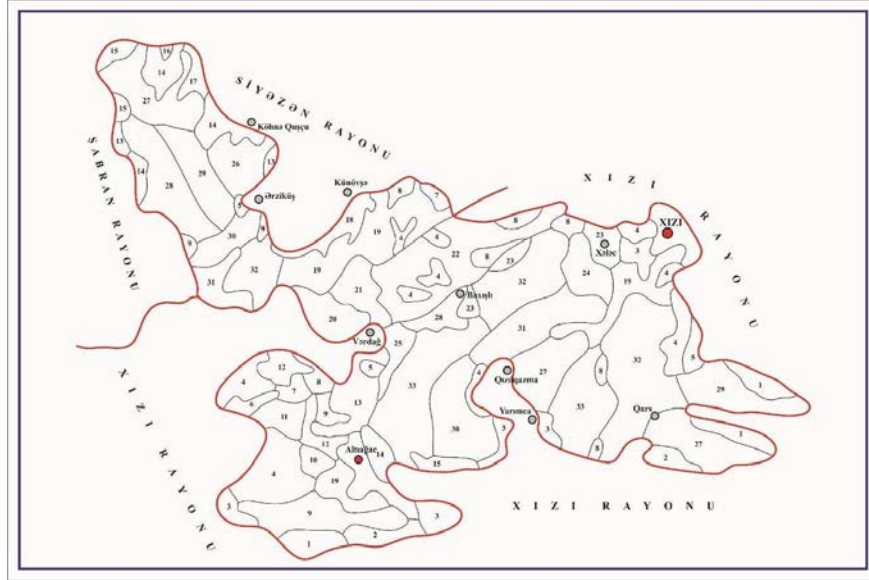
Bu landşaft kompleksi Altağac Milli Parkının daha yüksək ərazilərində geniş yayılmışdır. Əsasən orta qurşağı və qismən də yüksək dağlığı əhatə edən bu ərazinin mütləq yüksəkliyi dəniz səviyyəsindən 1000-1600 m-ə qədər hündürlükdə olan sahələri əhatə edir. Bu qurşaqda palıd və palıd-vələs meşələri ilə yanaşı fıstıq meşələri də yayılmışdır. Fıstığın üstünlük təşkil etdiyi meşələr ən çox dəniz səviyyəsindən 1400-1600 m hündürlüklər arasında yerləşir. Altağac MP ərazisinin orta meşə qurşağında şimal yamaclar təmiz fıstıq, şər q və qərb yamaclar fıstıq-vələs, palıd vələs meşələri ilə örtülüdür.

Bəzi tədqiqatçılar tərəfindən (Prilipko, 1954; B.Ə.Budaqov, 1961; N.K.Kərəmov, 1966) meşə zonasının yuxarı sərhəddi 2300 m yüksəklikdən kəçirilməsi qəbul olunmuşdur. Bu sərhəd özü də iqlimin və insanın təsiri nəticəsində tez-tez dəyişir. Aşağı və orta dağlığın relyefi güclü və orta dərəcədə parçalanmış düzəlmə səthlərindən və gətirmə konuslardan ibarətdir. Bu ərazi yura dövrünün qum, əhəng daşı və gilli şistlərindən təşkil olunmuşdur. İllik yağıntının miqdarı 750-1300 mmdir. Meşə landşaftı böyük sahə tutur, ancaq meşə hər yerdə bütöv areala malik deyil. Meşəarası sahələr yüksək dağ xüsusiyyətli kolluqlara tutulub. Şimal yamaclarda subalp meşələri tez-tez yüksək otlu meşədən sonrakı çəmənliklərə növbələşir. Yamacların ekspozisiyasından asılı olaraq Böyük Qafqazın meşələrində bir neçə meşə formasiyaları ayrılmışdır: Qonaqkənd dağ massivində fıstıq meşələri yuxarıdan subalp çəmənlikləri ilə əhatələnir. Əlçatmaz və dik yamaclarda bu meşələr az qırılmışdır. Buna Vəlvələçaydan şərqdə yerləşən meşəni misal göstərmək olar. Fıstıq meşələri burada vələs, ağcaqayın, palıd, tozağacı və başqa ağac qarışıqlarına malikdir (Prilipko, 1954).

Bu landşaft kompleksi daxilində torpaq-bitki örtüyünün müxtəlifliyini nəzərə alıb aşağıdakı landşaft növlərini ayırmışdır (27-33): 27. İntensiv parçalanmış qərb yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqlarda fıstıq; 28. İntensiv parçalanmış, şimal-şərq yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, qismən vələs; 29. İntensiv parçalanmış, cənub-şərq yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, palıd ; 30. İntensiv parçalanmış, şərq və şimal səmtli yamaclarda qonur meşə

torpaqlarda fıstıq, qismən vələs; 32.Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur-qəhvəyi meşə torpaqlarda fıstıq-palid; 33. İntensiv parçalanmış şimal qərb yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, qismən palid.

Altıağac milli parkının landşaft xəritə-sxemi

Altıağac Milli Parkının landşaft xəritəsinin legendası

Dağlıq landşaft sinfi

I. Alçaq dağlığın quru çöl və kolluqları kompleksi

1. Zəif parçalanmış alçaq dağlığın yayla və çökəkliklərində şabalıdı və tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ağot, yovşan-ağot və daşlayan; 2.Dağlıq-təpəlik, tirə və yaylaların tünd-şabalıdı və meşədən sonrakı qəhvəyi dağ torpaqlarında çöl və şivlək; 3.Parçalanmış alçaq dağ və yaylanın tünd şabalıdı və meşədən sonrakı boz- qəhvəyi dağ torpaqlarında kolluqlar (palıdın üstün olduğu, qaratikan və Pallas murdarçası ilə); 4.Alçaq dağ və yaylaların qəhvəyi meşə və meşədən sonrakı qəhvəyi dağ torpaqlarında çöl bitkiləri ilə birlikdə palıd, palıd-vələs meşə və kolluqları; 5.Parçalanmış alçaq dağlığın dik yamaclarının boz-qəhvəyi, şabalıdı torpaqlarında qaratikan kolluğu və otlar; 6.Alçaq dağlığın və parçalanmış yaylanın tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ot, yovşan ağot; 7.Zəif parçalanmış alçaq dağlığın yayla və çökəkliklərində şabalıdı və tünd şabalıdı dağ torpaqlarında ağ ot, yovşan-ağot və daşlayan; 8.Zəif parçalanmış yaylanın meşədən sonrakı qəhvəyi və qara torpağa bənzər torpaqlarında ağ ot-daşlayan.

II. Alçaq dağlığın meşə kompleksi

1.Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur-dağ meşə torpaqlarda vələs, palıd, qismən fıstıq; 2.Orta dərəcədə parçalanmış cənub, şimal-şərq

yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlarda vələs, zoğal, palıd; 3.İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqları üzərində vələs, palıd; 4.Zəif parçalanmış terraslarda allüvial meşə torpaqlarda qovax, vələs, söyüd, palıd; 5.Orta parçalanmış cənub, cənub-şərq yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlarda qaratikan, yemişan, palıd; 6.İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlarda palıd, vələs, qovaq; 7.İntensiv parçalanmış şərq yamacların qayalıqlarında vələs, palıd; 8.İntensiv parçalanmış cənub yamaclarda yuyulmuş qonur-dağ-meşə torpaqlarda palıd, tozağacı.

III.Orta dağlığın meşə kompleksi

1.Zəif parçalanmış yastı çökəklərdə meşədən sonrakı dağ qara torpaqlarda yonca, çiyələk otu, və seyrək vələs; 2.Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlardan seyrək vələs, fıstıq; 3.Zəif parçalanmış terrasları üzərində allüvial meşə torpaqlarında qovax, qaraağac, vələs; 4.İntensiv parçalanmış qərb yamaclarda, qonur-dağ-meşə torpaqlarda vələs-fıstıq; 5.Orta parçalanmış cənub-qərb yamacda qonur-meşə torpaqlarda vələs, ağcaqaym, fıstıq; 6.Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur dağ-meşə torpaqlarda vələs, palıd, fıstıq; 7.Zəif parçalanmış yamacların allüvial çəmən meşə torpaqlarında vələs, söyüd; 8. İntensiv parçalanmış şimal-qərb yamaclarda qonur meşə torpaqlarda vələs, fıstıq; 9. orta parçalanmış şimal yamaclarda qonur meşə torpaqlarda vələs, tozağacı; 10.Orta parçalanmış şimal-qərb yamaclarda, qonur meşə torpaqlarda vələs, fıstıq.

IV. Orta və qismən yüksək dağlığın fıstıq-palıd meşələri

1.İntensiv parçalanmış qərb yamaclarda qonur-dağ-meşə torpaqlarda fıstıq; 2.İntensiv parçalanmış, şimal-şərq yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq qismən vələs; 3.İntensiv parçalanmış, cənub-şərq yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, palıd; 4.İntensiv parçalanmış, şərq və şimal səmtli yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, qismən vələs; 5.Orta parçalanmış, sürüşməli, uçqunlu cənub-şərq yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, qismən vələs; 6.Orta parçalanmış qərb yamaclarda qonur-qəhvəyi meşə torpaqlarda fıstıq- palıd; 7.İntensiv parçalanmış şimal-qərb yamaclarda qonur meşə torpaqlarda fıstıq, qismən palıd

ƏDƏBİYYAT

- 1.Budaqov B.Ə. Azərbaycanın müasir və qədim buzlaşması. Bakı, 1965, 168 s
- 2.Əliyev H.Ə., Həsənov X.H. Təbiətin keşiyində. Bakı: Maarif, 1993, 311 s.
- 3.İbrahimov T.O. Azərbaycanın Milli Parkları. Bakı, 2015, 380 s.
- 4.İbrahimov T.O. Azərbaycanın qoruqları. Bakı, 2015, 180 s.
- 5.Müseiybov M. və başqaları "Azərbaycan SSR-in landşaft xəritəsi (1:600000) SSRİ Nazirlər Soveti yanında Baş geodeziya və kartoqrafiya idarəsi. M., 1975
- 6.Алиев Г.А. Почвы Большого Кавказа (в пределах Азерб, ССР). Баку: Элм, 1978, 208 с.
7. Труды заповедников Азербайджана. Вып. 3, 1967, 280 с.
8. Заповедники Кавказа. М.: Мысль, 1990, 365 с.

ЛАНДШАФТЫ АЛТЫАГАЧСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО ПАРКА

Т.О.ИБРАГИМОВ, М.А.ЗЕЙНАЛОВ

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается исследованию природных ландшафтов Алтыагачского Национального Парка. Была составлена крупная ландшафтная карта Национального Парка.

Ключевые слова: национальный парк, рельеф, геологическая структура, ландшафтный комплекс, почвенно-растительный покров, степной и лесной комплекс

LANDSCAPE OF ALTIAGAJ NATIONAL PARK

T.O.IBRAHIMOV, M.A.ZEYNALOVA

SUMMARY

This article deals with the study of the natural landscape of Altiagaj National Park. As a result of the investigation, the landscape map of Altiagaj National Park was prepared.

Key words: national park, geological feature, landscape complex, soil vegetation, prairie and forest complex

Redaksiyaya daxil oldu: 08.10.2015-ci il

Çapa imzalandı: 04.12.2015-ci il